

PRVI HRVATSKI ROMAN U LISTOVIH

Krešimir Nemeć

I.

Dok je u hrvatskoj renesansi pjesnička poslanica, odnosno pismo u stihu bilo omiljena literarna forma, epistolarna naracija nema u hrvatskoj književnosti osobitu tradiciju. Prvenstvo na tom polju pripada jednom danas gotovo zaboravljenom piscu, Blažu Lorkoviću (1839-1892), i njegovu romanu *Ispovijest*.

Lorkovićev je literarni opus nevelik; obuhvaća, osim spomenutog romana, dvadesetak novela te putopisnu prozu *Putne zgone i nezone*. U književnosti je djelovao razmjerno kratko - samo desetak godina.¹ Ipak, u razdoblju od 1862. do 1872. godine on je jedan od najplodnijih hrvatskih proznih pisaca.

Lorkovićev epistolarni roman *Ispovijest* objavljen je u nastavcima u Deželićevu zabavnom i poučnom tjedniku »Dragoljub« 1868. godine² i pripada samim počecima romana u novijoj hrvatskoj književnosti. Prije njega u toj su se književnoj vrsti okušali još samo Antun Nemčić (*Udes ljudski*, 1854), Miroslav Kraljević (*Požežki djak*, 1863), Dragojla Jarnević s *Dva pira* (1864) te Ivan Krstitelj Tkalčić s povijesnim romanom *Severila* (1866). Iste godine kada je objavljena Lorkovićeva *Ispovijest* - 1868. - tiskana je i Vodopićeva *Tužna Jele*.³

II.

Kao predložak Lorkovićevoj romanesknoj priči poslužila je životna sudbina pisca Antuna Nemčića Gostovinskog: autora našeg prvog modernog putopisa (*Putosimice*), prve komedije (*Kvas bez kruha ili Tko će biti veliki sudac*), a i prvog romana, iako doduše nedovršenog (*Udes ljudski*). Ime glavnog lika u odnosu na stvarnosni predložak tek je neznatno izmijenjeno - literarni se junak zove Antun Gostinski. Slično je i s Nemčićevim najboljim prijateljem, književnikom Mirkom Bogovićem: u romanu je on predstavljen kao - Mirko Božić.

Gostinskijeva pisma puna su citata Nemčićevih stihova, dok »listovi« iz Italije donose i »malen izvadak« iz *Putosimica*.⁴ Priča prati posljednje godine Nemčićeva života, a u središtu su dvije njegove nesretne ljubavne veze, opis njihovih posljedica na junakovu duševnost te opis Nemčićevih posljednjih dana - bolovanje i smrt od kolere u Križevcima. Kao sporedni likovi u romanu javljaju se ilirski prvaci Stanko Vraz, Dragutin Rakovac i Tomo B. (Blažek). Tako je Lorkovićeva *Ispovijest*, zahvaljujući naglašenoj referencijalnosti, rasporedu činjenica i načinu njihova osmišljavanja, zapravo i prvi pokušaj biografskog romana u hrvatskoj književnosti.

Djelo slijedi prilično vjerno Nemčićev životni put. Očito se Lorković za pisanje romana dobro pripremio i proučio dostupne biografske činjenice, prije svega Bogovićev *Životopis Antuna Nemčića* tiskan kao predgovor Nemčićevim *Pjesmama*. Jedina je bitna *licentia poetica* opis druge Nemčićeve ljubavi gdje je autor, za volju dramaturgije priče, ponešto izmijenio i »retuširao« zbiljski poredak. Naime, u Lorkovićevu romanu lijepa Sofija iskreno zavoli pjesnika Gostinskog, ali svoju ljubavnu sreću mora žrtvovati zbog dužnosti: obiteljski interesi prisiljavaju je da pođe za bogatog ali nevoljenog Grgetića.

Za razliku od lika u romanu, ona »prava« Sofija (zapravo se zvala Željka!), čini se, nije imala previše razumijevanja za Nemčićeve osjećaje i za tipično literarne dileme između ljubavi i dužnosti. O spornom događaju, koji se zbilo u Varaždinskim Toplicama 1842. godine, zapisao je Mirko Bogović:

Dosta će biti, kad kažem: da se je siromah A. N. i u toj dčvojci, koju je obožavao, jako prevario, jer je za kratko vrēme svog poznanstva š njome opazio, da joj sērece njegovo drugo nebiaše nego igračka, kojom se je kratko vrēme zabavljala, i koju je, poslē kako joj dosadi, zabacila.⁵

Posljedice su, međutim, u oba slučaja bile iste: i Nemčić i njegov literarni dvojnjak nakon druge ljubavne »izdaje« ostaju neutješni te razočarani odlaze na putovanje po Italiji. Kao što je poznato, to će Nemčićevo posttraumatsko, kompenzacijsko putovanje uroditi *Putositnicama* (1845), našom ponajboljom putopisnom prozom XIX. stoljeća.

I kraj priče u oba je primjera isti: i Gostinski i Gostovinski do kraja života odriču se društva, dane provode u samoći i otuđenosti, rezignirano se prepuštajući sudbini. Jedinu utjehu nalaze još u samozatajnom radu korisnom za narod. Nemčić je svoja gorka ljubavna iskustva - Šrepel će čak govoriti i o crtama mizoginije⁶ - poslije pretočio u pjesničke cikluse *Neven* i *Lepiri*; ti su ljubavni stihovi, po svjedočenju Vladoja Dukata, dugo bili »milo štivo zaljubljene mladeži«⁷. Kao komentar Gost(ov)inskijeve ljubavne epizode sa Sofijom možemo citirati jednu strofu iz *Lepira*:

Ženo - tašta ženo,
Ala si uboga,
Čim, van svoje taštine
Ne ljubiš nikoga!

III.

Lorkovićevo je djelo konstrukcijski iznimno zanimljivo: pisano je epistolarnom tehnikom (nosi i podnaslov »roman u listovih«) i u našim je literarnim relacijama prvi primjer multiperspektivnog pripovijedanja i mnogostruke fokalizacije. Autor pritom slijedi model epistolarnog romana koji su stvorili Richardson u *Clarissi* (1747-48) i Laclos u *Opasnim vezama* (1782). Taj tip naracije u pismima karakterizira postojanje više glasova, tj. više pisaca pisama koji međusobno korespondiraju.

Drugi je model epistolarnog romana onaj s jednim naratorom, tj. s jednim piscem pisama i jednim adresatom (npr. Hölderlin, *Hyperion*), odnosno s jednim piscem pisama ali više adresata (npr. Goethe, *Patnje mladog Werthera*).⁸ Taj drugi model - u njegovoj prvoj varijanti (jedan narator-jedan adresat) - realizirao je u nas Ivan Perkovac u pripovijesti *Stankovačka učiteljica* (»Vijenac«, 1871).

U Lorkovićevu je romanu epistolarna komunikacija višesmjerna: ima više naratora (tj. pošiljatelja pisama) te više različitih adresata. Dijelovi priče slažu se kao u kakvu mozaiku, na osnovi informacija iz svakoga pojedinog pisma. Većina je pisama bez nadnevka, tako da čitatelj mora sâm rekonstruirati i vremenske odnose i stvarni poredak događaja između pojedinih »listova«.

Glavni je pripovjedač Antun Gostinski; on je i autor najvećeg broja pisama u kojima svome najboljem prijatelju Mirku Božiću piše o sebi i svojim ljubavnim jadima. No i sva ostala pisma - pisma drugih pošiljatelja - u funkciji su reljefnijeg ocrtavanja Gostinskijeva karaktera te dodatnog informiranja o pojedinim događajima, ali dakako iz drugog rakursa. Autori su pisama: Mirko Božić, Gostinskijeva prva ljubav Jelica, njezina teta Hermina, Tomo B. te Sofijina majka.

Uz pripovjedače/pošiljatelje pisama javlja se povremeno, direktnim intervencijama, i nadređena autorska svijest u ulozi aranžera, komentatora i posrednika epistolarnog materijala. Lorković se, dakle, koristi razmjerno čestim postupkom u epistolarnoj prozi.⁹ Konvencijom tzv. »izdavačke fikcije« želi se naglasiti izvornost prezentirane korespondencije, odnosno poduprijeti dojam njezine autentičnosti i vjerodostojnosti. Lorkovićev »transcendentalni« pripovjedač u nekoliko navrata prekida narativnu iluziju stvorenu pismima i daje različita dodatna objašnjenja. Međutim, neki su njegovi iskazi čisto poetološkog karaktera i funkcioniraju kao eksplicitni metanarativni komentari vlastita *procédéa*:

Tko je do sada ove redke pomno čitao, mogaše po prilici shvatiti s veće strane karakter muža, koj sam vjerno pripovieda sgođe života si te u svojih listovih raztvvara prekrasnu, protimbami svieta uvriedjenu, ali uza to uvijek plemenitu dušu. Opisivati njegovu mladost, njegove tegobe i borbe, netreba, prijašnji listovi govore o njih dovoljno i jasno. Nego imade stvari, koje treba po nješto razjasniti, jer listovi naravski nemogu čitatelju razsvjetliti pojedinih crta, koje već po naravi svojoj nemogu poteći iz pera vlastita.¹⁰

U roman su umetnuti i ulomci iz Gostinskijeva dnevnika, dakle još jedan oblik prvoosobnog pripovijedanja. Pisma, nadalje, vrve parafrazama i citatima brojnih pisaca: Gundulića, Đurđevića, Schillera, Njegoša, Vraza. Stoga se o *Ispovijesti* može govoriti kao o složenoj narativnoj strukturi u kojoj se skladno izmjenjuje i dopunjuje raznorodan semantički materijal.

IV.

Kao gotovo svaki roman u pismima, i *Ispovijest* se usredotočuje na bitne momente u životu glavnog lika. Prvo je pismo u romanu datirano i nosi oznaku »Borićgrad dne 17. lipnja 184*«. Sav svoj život do te vremenske točke Gostinski je, u formi analeptičkih sekvenci, ukratko prepričao. No odmah na samom početku jasno je dao do znanja da će pravi predmet pisama biti njegova duševnost, da će se baviti »jedino misli svojimi«, a ne nekakvim velikim događajima. Glavni junak upravo načinom pisanja i odabirom tema otkriva svoj karakterni profil:

Ljudi su obično takovi, da rado pripoviedaju o vlastitoj osobi. Ako su drugi takovi, čemu da budem upravo ja iznimkom u tom kolu? /.../ Nu pripoviedanje moje više će se baviti misli i razmatranjem nego li navadjanjem čina. Velikih, zakulčastih, groznih ili uznešenih čina neočekuj; jer moj dosadanji život nemože jih pružiti; k tomu valja mi se obazirati i na osobe, što još živuće, što nedavno umrle, pa nemogu onako slobodno govoriti, kao što bi trebalo. Nu i to nije, čini mi se, velika nesreća; jer čini tudji mogu nas doduše zanimati, ali njegove refleksije mogu nam mnogo koristiti; jer svaki čovjek misli, ali svatko nemože izvoditi važna djela.¹¹

Ispovijest ispisuje u prvom redu duševnu i misaonu dramu izdvojenog pojedinca uvjetovanu njegovim ljubavnim neuspjesima. To je povijest nade i trpljenja iznimno osjetljiva pripovjedača. Iz romana struji nova osjećajnost karakteristična za sentimentalizam: naglašeni individualizam, kult ljubavi i prijateljstva, poezija intime, melankolija, disharmonija između srca i razuma, samodostatnost emocija. Individuum je u konfliktu sa svijetom upravo zbog svoje iznimnosti i snažne osjećajnosti. Sâm Gostinski govori o sudbinskoj snazi osjećaja:

Mi se obično varamo, te često bivamo i sami žrtvom naših osjećanja; njimi upijamo vanjske predmete, njimi si prikupljamo zalihu, koju zatim u duši smjestimo, njimi ju zatrpamo i neznajući niti nevideć nevolje, koje si tim pripravljamo; tako naimo budimo u sebi uspomene, dražeće nas, nade varalice, uzpirujemo strasti, koje nam obećavaju razblude, a plode sdvojnost!¹²

V.

Elementi romaneskne strukture u *Ispovijesti* - zaplet, situacije, karakteri, prostor - formiraju se posredno, na osnovi povezanosti pisama. U biti je epistolarnoga romana da se u njemu mnoštvo memorirane stvarnosti razdjeljuje u vremenske odsječke i situacije koje teku zajedno s procesom pripovijedanja.¹³ Stroga je narativna sukcesija ukinuta jer postoji, prvo, određeni vremenski razmak između sastavljanja pisma i njegove recepcije, ali i između pojedinih otposlanih pisama duge su vremenske pauze - i po dvije godine! - pa i temporalna organizacija podcrtava mozaičnost priče. Napetost na liniji doživljeno-ispovijedano neprekidno varira, ovisno upravo o vremenskom razmaku između pojedinog događaja i izvješća o njemu. Naime, pošiljatelj pisma čas piše o onome što se neposredno zbiva (dakle, bez tzv. epske distance), a čas pak o onome što se dogodilo u »međuvremenu«, tj. između dvaju pisama.

Odabir epistolarne tehnike omogućio je Lorkoviću da veću pažnju posveti analizi psiholoških stanja, studiji karaktera i neposrednom slikanju subjektivnih raspoloženja. Glavni akter priče - doživljajni subjekt Gostinski - osvjetljen je s nekoliko strana. On priča o sebi, ispovijeda se, a istodobno iz ostalih pisama saznajemo kakvim ga vide drugi. Roman, dakle, operira s nekoliko pripovjednih vizura, pa se može govoriti ne samo o polivokalnosti, nego i o svojevrsnoj rašomonskoj igri gdje se često jedna te ista situacija ili događaj sagledavaju iz različitih kutova.

Osnovu romana čini korespondencija Gostinski-Božić. Uz pomoć pisama dijalogiziraju obrazovani intelektualci i humanisti, ali i prisni prijatelji. Oni nemaju tajni i o svemu govore otvoreno, iz dna duše. Njihovo je pismo tipična *epistula familiaris* s ciljem otkrivanja vlastite unutrašnjosti. No Gostinski u pismima ne iznosi samo svoja raspoloženja i ljubavne jade, nego i filozofske, političke, socijalne i etičke nazore. I Lorković se, poput npr. Rousseaua, koristi pismom kao sredstvom za raspravljanje o raznim pitanjima. Dijelovi romanesknog diskursa ispunjeni su refleksijama o svemu i svačemu, najčešće o aktualnim problemima: npr. o ulozi žene u društvu, o odgoju mladeži, o odnarođenosti hrvatske aristokracije, o socijalnim i nacionalnim pitanjima, pa čak i o načinu uređenja Varaždinskih Toplica (gdje se odvija dio zbivanja):

Toplice, koje hoće da podpuno zadovoljavaju zahtjevom današnjega vremena, moraju imati ne samo ljekovite snage, potrebne bolestnikom, nego i sile privlačive zdravim i zabave tražećim ljudem, one treba da su ne samo sastajalište bolujućih nego i ročište zabave i mir tražećih zdravih. Nu niti jedni niti drugi nemogu trebati kupelji lišenih svake udobnosti, svakoga komforta. Vlastnici toplica varaždinskih morali bi već u svom interesu žrtvovati mnogo na poljepšanje i udobno uredjenje ovoga mjesta, jer, ako itko, jamačno oni će odatle najveću vući korist. Do sada žalibože toga nevidismo. Pače šecuć se na ovih razvalinah rimskih therma čovjeka mora duša zaboljeti gledajuć stare spomenike rimske, što ovuda leže, te jasno svjedoče, koliko su siloviti Rimljani uvažavali blagotvornu silu narave na ovom mjestu. Budi bogu potučeno, mi smo kao u mnogih drugih stvarih tako i u ovom pogledu patuljci prama onim starovječnim gorostasom, pravi škrtci; plašimo se potrošiti koju forintu više, premda bi nam ova silne kamate nosila.¹⁴

U pozadini Gostinskijeve ljubavne priče ocrtava se i šira društvena situacija u Hrvatskoj četrdesetih godina prošloga stoljeća. Povremeno se aludira i na konkretne političke događaje, pa se, na primjer, spominju »srpanjske žrtve«, tj. krvavi događaji na Markovu trgu u Zagrebu 29. srpnja 1845. kada su se, nakon namještene izborne pobjede mađaronskih kandidata, građanstvo i ilirci sukobili s carskom vojskom. Akteri u tim zbivanjima bili su, inače, i Bogović i Nemčić. Nemčić je o toj tragediji spjevao i poznatu *Himnu žrtvam 29. srpnja god. 1845.*¹⁵ U tim dijelovima roman je naglašeno referencijalan i poprima ton publicističke aktualnosti.

Dovoljno je pročitati pasaže u kojima Gostinskijev prijatelj Božić komentira društveni život u Zagrebu, s nizom oštih kritičkih tonova o općem moralnom rasulu i »propadanju svega, što njekoć bijaše liepo i sveto i uzvišeno«:

Želiš od mene, da ti što god uzpišem o društvenom životu Zagreba. Nu to je posao mučniji nego što i misliš. Valjalo (bi) karakterizirati onu duševnu frivolnost, koja dan za danom jače mah preotimlje, te tužne pojave društvenoga razsula, bezobraznosti i propadanja obiteljskih krieposti na površinu iznosi. Ja nisam nikakav Kato, ali razkalašenost, zamitanje svakoga stida, u ogromnoj mjeri rastuće gradivo za »chronique scandaleuse«, prelazi već granice one mjere, u kojih bi ja želio, da se kreće socijalni život.¹⁶

VI.

U romanu se osjeća snažan utjecaj Goetheova *Werthera*, i to ne toliko u odabranoj romanesknoj tehnici koliko u koncepciji glavnog lika i želji da se uđe u njegovo doživljajno polje. I Gostinski je, poput Goetheova junaka, romantična tankočutna duša bogata unutrašnjeg života, sklona melankoliji i kontemplaciji. On ispovijeda u svojim pismima osobi od povjerenja najskrivnije misli i ljubavne osjećaje. Gostinskijevo je pismo osobna ispovijest - odatle i naslov romana, a i njegov jednostavni motto: »Confiteor tibi«.

Tipološki je, dakle, Lorkovićeva *Ispovijest* tipičan *Briefbekenntnisroman*¹⁷. Pisma vjerno slijede unutrašnje titraje iznimno osjetljive ljudske prirode. Ona i odabire spontani govor pisma kao idealno sredstvo za autoanalizu i autorefleksiju. Pismo, naime, nudi iluziju neposredne transkripcije događaja u junakovoj duševnosti. Autor pisma baca na papir svoja sinkrona iskustva, a vanjski svijet vidi se uvijek prelomljen kroz prizmu njegove svijesti. No istodobno se zbiva i zanimljiv proces povezan s recepcijom: unutrašnja perspektiva, sugestivna snaga prikazivanja u pismu i spontani govor emocija dokidaju epsku distancu i nude čitatelju iluziju intimnosti: priča se razvija spontano, gotovo pred njegovim očima. Junakove strasti, nade i bojazni postaju mu bliskima, a to pak omogućuje visok stupanj identifikacije.

Kad smo već spomenuli čitatelja, zanimljivo je napomenuti da je implicirani recipijent *Ispovijesti* zapravo - čitateljica. Kada god autorski pripovjedač prekine tijek pisama direktnim intervencijama, obrati se svome pretpostavljenom konzumentu, i to redovito čitateljici. »liepoj štilici«. ¹⁸ To, doduše, nije rijetka »formula« u ranom hrvatskom romanu u vrijeme kada je tek trebalo pridobivati čitateljstvo, no nema sumnje da je Lorković, pišući svoju romantičnu sentimentalnu storiju, punu strasti i snažnih emocija, imao na umu u prvom redu ženski dio publike i njezin horizont očekivanja.

Za razliku od *Werthera*, koji se zbog neispunjene ljubavi ubija, Gostinski spokojno prihvaća svoju sudbinu. Izgubivši vjeru u ljubav, izgubivši životno uporište, Gostinski mirno odlazi u smrt. Roman izražava fatalistički i tragičan pogled na svijet. Glavni lik žrtva je neispunjene ljubavne strasti, a u njegovoj sudbini može se očitati tipično romantični raskol između željenog i ostvarenog, konflikt između ideala i stvarnosti. U posljednjem monologu Gostinski pozdravlja

još sunce, zatim onu koju ljubi i ljubeći umire te milu domovinu kojoj želi sreću i puno vjernih sinova. U autorskom komentaru stoji:

Od sjajnih kula, gradjenih njeoč po zraku preosta sada gorko uvjerenje, da sve ono bijaše puka tlapnja, da od svih i onolikih sjajnih nada jedna ga je tek tješila: da će se napokon sve to za kratko vrieme primiriti našav ipak spokoj i zaborav u zagrljaju uvijek ljubezne majke zemlje.¹⁹

VII.

Lorkovićeva *Ispovijest* javila se kao kasni odjek pravog *booma* epistolarne proze u europskim književnostima od sredine 18. do početka 19. stoljeća. No roman nije samo ispunio jednu prazninu u tadašnjem hrvatskom žanrovskom inventaru. Fikcija intimne dokumentacije u njemu artikulirala je senzibilitet jedne generacije i donijela barem dašak moderne građanske osjećajnosti, subjektivizma pa čak i naznake psihološkog realizma. U vrijeme kada u nas cvate kliširana pseudopovijesna i hajdučko-turska proza, *Ispovijest* usredotočuje pozornost na osamostaljenog pojedinca, na njegov unutrašnji svijet i na proces njegova samospoznavanja.

Zanimljivo je da je Lorkovićev sentimentalni roman, bez obzira na očite inovacije koje je unio u hrvatsku književnost - i na tematskom i na izvedbenom planu - u našoj kritici i historiografiji prošao prilično nezapaženo. U najsustavnijoj studiji o ranom hrvatskom romanu koju je napisao Stanko Lasić²⁰ *Ispovijest* se uopće ne spominje, Antun Barac u svome književnopovijesnom pregledu *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*²¹ Lorkovićevu je romanu posvetio tek jednu rečenicu, a slično je i u Ravličevoj prezentaciji Lorkovićeva stvaralaštva u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*.²² Djelo je, osim rijetkim specijalistima, ostalo gotovo nepoznato.²³ Potpuno neopravdano jer *Ispovijest* je najbolji hrvatski roman prije pojave Šenoa.

BILJEŠKE

- ¹ O Lorkovićevu životu i radu usp. Fran Vrhanić, *Dr. Blaž Lorković*. »Ljetopis JAZU«, sv. VII, Zagreb, 1892, str. 136-183.
- ² *Izpoviest*. Roman u listovih. Od B. Lorkovića. »Dragoljub« II/1868, br. 26-37.
- ³ Usp. Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb, 1994.
- ⁴ Usp. V/ladoje/ D/ukat/, *Nemčićeve ljubavi*. »Savremenik« XIV/1919, br. 3, str. 149, 150.
- ⁵ Mirko Bogović, *Životopis Antuna Nemčića*. U: *Pjesme Antuna Nemčića*. Zagreb, 1851, str. 20. Istu verziju događaja prihvaća i drugi Nemčićev životopisac Milivoj Šrepel (*O životu i radu Antuna Nemčića*. U: Antun Nemčić, *Izabrana djela*. Zagreb, 1898, str. XX-XXI).
- ⁶ M. Šrepel, op. cit., str. XX.
- ⁷ V. Dukat, ibid., str. 149.
- ⁸ O tipologiji epistolarnih romana usp. npr. Bertil Romberg, *Studies in the Narrative Technique of the First-Person Novel*, Lund, 1962; Hans Rudolf Picard, *Die Illusion der Wirklichkeit im Briefroman des achtzehnten Jahrhunderts*, Heidelberg, 1971; Laurent Versini, *Le roman épistolaire*, Paris, 1979, i dr.
- ⁹ Istim postupkom koristi se npr. i Rousseau u *Novoj Heloizi*, Sophie von La Roche u *Povijest gospođice von Sternheim*, Diderot u *Redovnici*, Goethe u *Patnjama mladog Werthera*, i dr.
- ¹⁰ Blaž Lorković, *Izpoviest*. »Dragoljub«, II/1868, br. 29, str. 452.
- ¹¹ *Izpoviest*. »Dragoljub«, br. 26, str. 403.
- ¹² *Izpoviest*, br. 26, str. 402.
- ¹³ Usp. Käthe Hamburger, *Logika književnosti*. Pr. S. Grubačić, Beograd, 1976, str. 304.
- ¹⁴ *Izpoviest*, »Dragoljub«, br. 29, str. 451.
- ¹⁵ Prva strofa Nemčićeve *Hinne* citirana je u romanu: »Dragoljub«, br. 37, str. 580.
- ¹⁶ *Izpoviest*, »Dragoljub«, br. 31, str. 484.
- ¹⁷ Usp. Norbert Miller, *Der empfindsame Erzähler. Untersuchungen an Romananfängen des 18. Jahrhunderts*. München, 1968.
- ¹⁸ Usp. npr. *Izpoviest*, »Dragoljub« II/1868, str. 497, 500, 545, ili 579.
- ¹⁹ *Izpoviest*, »Dragoljub« II/1868, br. 37, str. 579.
- ²⁰ Stanko Lasić, *Roman šenoinska doba 1863-1881*. Rad JAZU, knj. 341, Zagreb, 1965, str. 163-230.
- ²¹ Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*. Knjiga II. *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*, Zagreb, 1960, str. 160-162.
- ²² Jakša Ravlić, *Blaž Lorković*. PSHK, knjiga 33, Zagreb, 1969, str. 309-318.
- ²³ Primjeren mu je prostor posvetio Dubravko Jelčić u svojoj *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1997, str. 127-128.